

MOSHNING SELEKSIYA KO'CHATZORIDAGI NAV NAMUNALARINI TADQIQOT NATIJJALARI

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich

q. x. f. f. d (PhD) FarDU Mevachilik va sabzavotchilik kafedrası

Olimova Zulxumor Qaxramonjon qizi

Jo'rayeva Madinabonu Ma'rufjon qizi

Muxammadjonova Shukronaxon Shuxrat qizi

FarDU Uzumchilik, mevachilik va sabzavotchilik qo'shma fakulteti

4-bosqich talabalari

Email: idrisovhusanzon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada moshning seleksiya ko'chatzorida olib borilgan tadqiqot natijalari bayon etilgan bo'lib, olib borilgan kuzatishlar va o'rganishlar asosida standart navga nisbatan morfobiologik va qimmatli xo'jalik belgilari bilan ajralib turuvchi nav namunalari ajratib olingan.

Kalit so'zlar: mosh, seleksiya, standart, nav namuna, ko'chatzor, biometriya

Bugungi kunda dunyoning barcha davlatlarida oziq-ovqat ta'minoti masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Xususan, sayyoramizda ro'y berayotgan global isish jarayoni tufayli ba'zi xududlarda suv toshkinlari, ba'zi xududlarda esa xaddan ziyod suv tanqisligi yuz berayotganligi, turli tabiiy ofatlarning ko'payishi, birinchi navbatda qishloq xo'jaligi soxasiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmokda. Respublikamiz barcha ishlab-chikarish tizimlarida, bozor iqtisodiyoti sharoitida donli ekinlarga talab yanada ortib bormokda. Soya va mosh ekiniga keyingi yillarda xam asosiy, ham takroriy ekin sifatida aloxida axamiyat berilmokda. Ayniqsa, takroriy ekin sifatida bir dala maydonidan ikki marta xosil yetishtirish xamda bir dala maydonidan ikki marta daromad olish fermerlarni ham moddiy tomondan qiziqtirmokda. Mosh bu loviyaning Osiyo turlaridan bo'lib, doni oziq-ovqatda keng qo'llanilishi, yuqori sifatli va mazali taomlar tayyorlanishi bilan ajralib turadi.

O'zbekistonda qadimdan ekib kelinayotgan va oqsilli manbalardan biri bo'lib hisoblanadi. Mosh biologiyasi bo'yicha ang'izga ham ekilishi mumkin. Xalqimizni oziq-ovqat bilan ta'minlash, oqsil tanqisligini xal etish, yog' ishlab chiqarishni ko'paytirish, chorvani to'yimli ozuka bilan ta'minlash va yer unumdorligini oshirish uchun soya va mosh ekinlarining, serhosil, don tarkibi oksil va moy moddalariga boy, kasallik va zararkunandalarga chidamli xamda xar xil tuproq-iqlim sharoitlarga mos, asosiy va takroriy ekin uchun yangi navlarini yaratishdan iborat. Mosh seleksiyasida tabiiy duragaylash, tur ichida va uzoq shakllarni duragaylash, kimyoviy va radiatsion mutagenез natijasida hosil bo'lgan populyatsiyalarda yakka va ommaviy tanlash katta axamiyatga ega. Loviyaning (moshning) aksariyat navlari maxalliy yoki chetdan introduksiya qilingan nav va populyatsiyalarda bir martali yakka tanlash yo'li bilan yaratilgan.

Yakka tanlash dalada eng yuqori mahsulotli, zamburug‘ kasalliklarga, virusli va bakterial kasalliklarga chidamli, dukkaklari baland joylashgan, yorilmaydigan o‘simliklar tanlab olinadi. Har bir o‘simlikning urug‘i seleksion pitomnigida alohida-alohida qilib ekiladi va yil davomida avlodlari o‘rganilib, eng yaxshilarining urug‘i ajratib olinib, nazorat ko‘chatzorida dastlabki va nav tanlov ko‘chatzorida o‘rganiladi, sinaladi va ko‘paytiriladi. Mosh seleksiyasida tur ichida duragaylash keng rivojlangan. Bu bilan barcha turlararo duragaylash ham qo‘llaniladi. Oxirgi yillarda mosh seleksiyasida sun‘iy mutagenezdan keng foydalanilmoqda. Seleksiya ko‘chatzorining asosiy vazifasi kolleksiya va duragay ko‘chatzoridan tanlab olingan eng yaxshi belgilarga ega bo‘lgan o‘simliklar avlod (bo‘g‘in)larini mahsuldorligi va texnologik ko‘rsatkichlari bo‘yicha dastlabki baholashi xamda eng yaxshi avlod (bo‘g‘in) larni keyingi yillarda o‘rganish va ko‘paytirish uchun ajratib olishdir.

Joriy yilda seleksiya ko‘chatzorida kolleksiya va duragay ko‘chatzoridan tanlab o‘tkazilgan moshning 35 ta nav namunasi ekib o‘rganildi. Namunalarining har birining ekish maydoni 1,8 m² bo‘lib qaytariqsiz, ekish me‘yori soyada 60 kg/ga, moshda esa 18 kg/ga, kator oraligi 60x10-2 sxemasida aprel oyining uchinchi, may oyining birinchi dekadasida qo‘lda ekildi. Har 10 ta namunadan so‘ng nazorat sifatida moshning “Radost” navlari ekildi. Har bir nav namunalar uchun paykal maydoni 3,6 m² qaytariqsiz. O‘suv davrida fenologik kuzatuvlar nav sinov komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyanomalar asosida olib borildi. Bunda o‘simliklarning o‘suv davridagi unib chiqishi, g‘unchalash, gullash, dukkak hosil qilish va pishish fazalari kuzatildi va amal davrining davomiyligi aniqlandi. Kuzatuvlar natijasiga ko‘ra, eng yaxshi qimmatli xo‘jalik belgilariga ega bo‘lgan moshning 4 ta nav namunalari tanlab olindi. Olingan namunalarda biometrik taxlil uchun 5 tadan o‘simlik olinib, ularda o‘simlik bo‘yi, pastki dukkak joylashishi, shoxlar soni, bir o‘simlikdagi dukkak soni, bir o‘simlikdagi don vazni va 1000 dona-don vazni aniqlandi.

Mosh o‘simligi bo‘yicha seleksiya ko‘chatzoridan tanlab olingan nav namunalarda jadvaldan ko‘rinib turibdiki, barcha namunalar nazoratga nisbatan tezpishar bo‘lib, 6-14 kun oldin pishib yetildi. O‘simlik o‘sish dinamikasi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich “Namuna-2 ” va 412630 “Fillipin” namunalarida kuzatilib, bu ko‘rsatkich 25-30 sm ga yuqori bo‘lganligi aniqlandi. Bir o‘imlikdagi dukkak soni, don vazni va 1000 ta vazni bo‘yicha “Bo‘ka”, “Namuna-2” (O‘zbekiston) namunalarda ham yaxshi ko‘rsatkichlarga erishildi. Keyingi yilgi tadqiqotda nav namunalari qayta sinab o‘rganiladi va seleksiya jarayoni davom etadi. Olib borilgan tajribalardan xulosa shundan iboratki, tanlab olingan nav namunalar morfologik va biologik ko‘rsatkichlari bilan nazorat naviga nisbatan yaxshi bo‘lib, bir o‘simlikda dukkaklar soni yuqori, shoxlar soni va pastki dukkakning joylanishi yuqori bo‘lganligi bilan ajralib turishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Atabaeva X.N, Sattarov M.A, Idrisov X.A Sug‘oriladigan maydonlarda mosh yetishtirishning intensiv texnologiyasi bo‘yicha tavsiyanoma. Toshkent 2019
2. Zoxidov.A.Z, Ismoilov M.N Moshning oziqli qimmatli.T.”O‘zbekiston”. 1984
3. Kogay.M.T Sug‘oriladigan yerlarda don-dukakli ekinlarni yetishtirish-“O‘zbekiston” nashriyoti 1973
- 4.”Agro bisnes” inform iqtisodiy-ijtimoiy jurnali. “Dukkakli ekinlar tuproq unumdorligini oshiradi”. №07/90-2014y

5. Idrisov, X. A., & o'g'li soliyev, a. M. (2022, may). Sug 'oriladigan maydonlarda mosh (*Phaseolus aureus piper.*) Navlarining tavsifi. In international conferences on learning and teaching (vol. 1, no. 7, pp. 17-23).
6. Idrisov, X. A., Atabayeva, X. N. (2022, may). Loviya va mosh ekinlarining umumiy ahamiyati va biologik xususiyatlarini tahliliy o'rganish. In international conferences on learning and teaching (vol. 1, no. 8, pp. 644-651).
7. Xalima, A., Xusanjon, I., & Abdulvosid, S. (2022). O'tloqi-botqoq tuproqlar sharoitida mosh (*Phaseolus aureus piper*) ning o'sishi, rivojlanishi va don hosildorligi. *Research and education*, 1(2), 373-381.
8. Xusanjon, I., & Abduxolik, K. (2022). Moshning yangi navlarini yaratishda seleksiya ko'chatzorida o'tkazilgan tadqiqotlar. *Research and education*, 1(4), 50-56.
9. Abdujabborovich, I. X., Ozodbek, A., Nodirbek, X., & Abrorbek, a. (2022). Sug 'oriladigan maydonlarda mosh (*Phaseolus aureus Piper*) navlarining simbiotik faoliyatiga ekish muddati va me'yoring ta'sirini o'rganish. *Science and innovation*, 1(1), 615-624.
10. Abdujabborovich, I. X., o'gli, u. X. I., qizi, a. D. A., qizi, y. M. N., & ogli, m. A. A. (2022). Tipik bo'z tuproqlar sharoitida mosh (*Phaseolus aureus Piper*) navlarini tadqiq etish. *Science and innovation*, 1(d2), 160-165.
11. Abdujabborovich, i. X. (2022). Qozoqi anorning biologik xususiyatlari. *Models and methods for increasing the efficiency of innovative research*, 2(13), 396-400.
12. Idrisov, X. A., & o'g'li Soliyev, a. M. (2022, may). Sug 'oriladigan maydonlarda soya etishtirish texnologiyasini takomillashtirish. In international conferences on learning and teaching (vol. 1, no. 7, pp. 286-295).
13. Abdujabborovich, i. X., & Gofurovna, r. F. (2022, may). Soya (*Glycine hispida l*) ning biologik xususiyatlari va tashqi muxit omillari. In e conference zone (pp. 1-5).
14. Abdujabborovich, i. X., & teshaboyev, a. (2022). Soyaning kolleksiya ko'chatzoridan samarali va maqsadli foydalanishning ilmiy axamiyati. *Science and innovation*, 1(d3), 286-290.
15. Abdujabborovich, i. X., & o'g'li, x. A. M. (2022). Sholi seleksiyasi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalarini tahliliy o'rganish. *Science and innovation*, 1(d3), 276-281.
16. Abdujabborovich, i. X., o'g, p. J. G. A., o'g'li, e. K. E., & o'g, d. O. N. M. (2022). Soyaning yangi navlarini yaratishda nav namunalaridan samarali va maqsadli foydalanishning ahamiyati. *Science and innovation*, 1(d3), 269-275.
17. Abdujabborovich, i. X., & Mirzamaksudavich, b. R. (2022). Soyaning yangi navlarini yaratish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar. *Science and innovation*, 1(1), 776-785.
18. Idrisov, x. A. (2022, june). Osiyo loviyasi-mosh (*Phaseolus aureus piper.*)—biologik xususiyatlari. In international conferences on learning and teaching (vol. 1, no. 9, pp. 144-148).
19. Abdujabborovich, i. X., o'gli, u. X. I., qizi, a. D. A., qizi, y. M. N., & ogli, m. A. A. (2022). Tipik bo'z tuproqlar sharoitida mosh (*Phaseolus aureus piper*) navlarini tadqiq etish. *Science and innovation*, 1(d2), 160-165.
20. Abdujabborovich, i. X., & teshaboyev, a. (2022). Soyaning kolleksiya ko'chatzoridan samarali va maqsadli foydalanishning ilmiy axamiyati. *Science and innovation*, 1(d3), 286-290.

- 21 Idrisov, x. A., & karimov, a. A. (2022, july). Mosh (*phaselus aureus piper.*) Dan yuqori hosil olishda agrotexnik omillarning ahamiyatimosh (*phaselus aureus piper.*) Dan yuqori hosil olishda agrotexnik omillarning ahamiyati. In international conferences on learning and teaching (vol. 1, no. 11, pp. 106-111).
- 22 Xusanjon, i., & abduxolik, k. (2022). Moshning yangi navlarini yaratishda seleksiya ko'chatzorida o'tkazilgan tadqiqotlar. *Research and education*, 1(4), 50-56.
- 23 Abdujabborovich, i. X., o'g, p. J. G. A., o'g'li, e. K. E., & o'g, d. O. N. M. (2022). Soyaning yangi navlarini yaratishda nav namunalaridan samarali va maqsadli foydalanishning ahamiyati. *Science and innovation*, 1(d3), 269-275.
- 24 Abdujabborovich, i. X., & mirzamaxsudavich, b. R. (2022). Soyaning yangi navlarini yaratish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar. *Science and innovation*, 1(1), 776-785.
- 25 Idrisov, x. A., & o'g'li soliyev, a. M. (2022, may). Sug'oriladigan maydonlarda mosh (*phaselus aureus piper.*) Navlarining tavsifi. In international conferences on learning and teaching (vol. 1, no. 7, pp. 17-23).
31. Idrisov Xusanjon Abdujabborovich, Xalbaev Akbar Namozovich. (2022). Soyaning seleksiya ko'chatzoridagi nav namunalarini qimmatli-xo'jalik xususiyatlarini o'rganish. *Models and methods in modern science*, 1(12), 22-25. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7032183>.<https://doi.org/10.5281/zenodo.7032183>
32. Isag'aliyev, M., Obidov, M., & Matholiqov, R. (2019). Morphogenetic and biogeochemical features of the medicinal *capparis spinosa*. *Scientific journal of the Fergana State University*, 2(4), 46-49. <https://scholar.google.com/citations>
33. Matholiqov, R Argic dasturidan foydalangan holda qishloq xo'jalik yerlarini tahliliy o'rganish. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2022 yil*. <https://scholar.google.com/citations>
- 34 Маматожиєв, Ш. И., Тожимаматов, Д. Д. У., Камолов, З. В. У., & Холиқов, М. Б. У. (2020). ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОЦЕССЫ ХРАНЕНИЯ ЗЕРНА И НА ПОКАЗАТЕЛИ КАЧЕСТВА. *Universum: технические науки*, (12-4 (81)), 75-78.
35. Маматожиєв, Ш. И., Тожимаматов, Д. Д. У., Камолов, З. В. У., & Холиқов, М. Б. У. (2020). ПРЕИМУЩЕСТВА НОВОЙ СИСТЕМЫ ПРИ ПРИЕМКЕ ЗЕРНА. *Universum: технические науки*, (12-2 (81)), 96-99.
36. Davronov, Q. A., & Xoliqov, M. B.O', (2021). The effect of grain moisture on grain germination during grain storage. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* (11-5), 418-421.